

Günümüz Kelâm İlminin Sorunsalı Üzerine Eleştirel Bir Bakış

A Critical Overview on the Problematic of Contemporary Science of Kalam

Mehmet Kenan ŞAHİN¹

Geliş Tarihi: 21.09.2018 / **Düzenleme Tarihi:** 17.10.2018 / **Kabul Tarihi:** 12.11.2018

Özet

Kelâm, Kur'ân'da belirtilen inancın dinî parametrelerini belirleyen ve temellendiren bir ilim alanıdır. Dinî düşünce ve ahlâkî ilkelerin aklî ve mantıkî yorumudur. Bu makale günümüz kelâm ilminin metodolojisi ve ilgi alanlarını yeniden gözden geçirmeye ihtiyacı olduğu, yeni inanç sorunlarına karşı özgün metodolojisiyle mücadele etmesi gerektiği hususu üzerinde durmaktadır. Böylelikle de halen mevcut olan kelâm anlayışlarında ortaya çıkan sorunsalı doğru belirlemeyi ve durumun yeniden bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında günümüzde dinin orijinal doktrinlerini doğru anlamak için yeni bir çatıya ve aklî bir metodolojiye sahip yeni bir kelâm ilmine ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kelâm, Günümüz Kelâm İlmi, Metodoloji, İman

Abstract

Kalam, is a field of science that determines and establishes the religious parameters of belief in the Qur'an. It is a rational and logical interpretation of religious thought and moral principles. This essay focuses on the methodology of contemporary theology of kalam and the need to re-examine areas of interest to combat the original methodology of new belief problems. Thus, it is aimed to make problematic correct determination and re-evaluation of the situation which arises in the present understanding of the words. From this point of view, there is a need for a new knowledge of theology, with a new framework and a rational methodology, to properly understand the original doctrines of religion today.

Key Words: Kalam, Contemporary 'Ilm al-Kalam, Methodology, Faith

Giriş

İlk insandan beri din, sanat, ahlâk, siyaset, felsefe, şiir, edebiyat ve bilgi gibi bütün soyut ve manevî değerleri içine alan kültür ve insanlığın yaşam standartlarını kolaylaştıran alet teknolojisi sürekli gelişim göstermiştir (İzzetbegoviç, 1994, 73-74). Alet ve edevat yapımında insanlık, dünyada var olduğu ilk günlerde kullandığı araç ve gereçlerle sınırlı kalmamış, her geçen gün geçmişin üzerine yeni şeyler ekleyerek sürekli gelişim ve değişim içinde olmuştur. Ancak, tarihi süreçte alet alanında gözlemlediğimiz bu doğrudan hareketlilik insanlığın kültürel ve ahlâkî faaliyetlerinde kendisini gösterememiştir. Kültür alanında daha çok dairesel bir hareket mümkün olabilmıştır. Burada akla gelen sorulardan biri, insanlığın günümüzde niçin bilim ve teknoloji alanında gösterdiği çabayı ve başarıyı kültür alanına taşıyamadığıdır? Özellikle toplumsal bir varlık olan insan, geçmişe nazaran daha iyi yaşam koşullarına ve imkânlarına sahip olmasına karşılık, niçin ahlâkî yönünden yeterince gelişim gösterememiştir? Bu bağlamda İslâm'ın inanç esaslarını anlamlandırmada ve temellendirmede gerek ilgi alanına dâhil ettiği konularla gerekse de kendine özgü metodolojisi ile diğer İslâmî ilimlerden farklılaşan; bir anlamda Kur'ân'da ifadesini bulan İtikâdî esaslara dayalı olarak hareket eden ve inanç esaslarına yönelen her türlü yıkıcı unsurlara karşı özgün metodolojisi ve tarihsel süreçte elde ettiği bilgi birikimiyle İslâm'ın savunusunu üstlenen bir ilim dalı olma özelliğini taşımaktadır. Ancak kelâm ilmi, İslâm kültür medeniyetinin en büyük parçalarından bir parça olarak başarısıyla saygı duyulan bir ilim alanı olmakla birlikte başarısını geride bıraktığı ve eski görkemini ve işlevselliğini günümüze taşıyamadığı görülmektedir. Nitekim işlevselliğini yitirdiği ve günümüz sosyal bilimlerinden kopuk ve sadece metafiziğe yönelen bir bilim alanı haline aldığı gerekçesiyle eleştirilere muhatap olmuştur. Bununla birlikte İslâm düşünce tarihinin doğal seyri içerisinde daha çok İslâm'ın temel inanç esaslarına ilişkin olarak teorik bilgilerle yetindiği ve kendisine yönelen saldırı ve eleştirilere karşı da reddiye türünden cevaplarla sınırlı kaldığı için de sürekli eleştirilmiştir. Bu ilim alanı, girdiği tartışmalarda yöntem olarak cedel/diyalektik yöntemini tercih etmiş ve bununla sınırlı kaldığından pek hoş karşılanmamıştır. Bu duruma örnek olarak İbn Rüşd'de; "Kelâm ilminin düşünceyi anlamlandırma noktasında cedeli/diyalektiği esas almasını eleştirdiği görülmektedir. Ona göre diyalektik, meşhûrâta dayalı bir bilgidir. Bundan dolayı bu yöntem kesin ve doğru bilgi sağlamada yeterli ve güvenilir bir bilgi sağlama aracı değildir. Bu durumda inançla ilgili önermelerde cedele dayalı değil burhana dayalı önermeler daha tutarlı ve güvenilirdir" (İbn Rüşd, 1999, 66) şeklinde izahta bulunmuştur.

Kelâm ilmine yöneltilen eleştirilerden bir diğeri de, bu ilim alanının tarihsel gelişimi süresince insanın pratik yaşamını ihmal ettiği ve bu konuda hitap ettiği kitlelere inanç ile birlikte amele yönelten yeni teoriler sunamamasıdır. Böylelikle de siyasî, kültürel ve toplumsal değişimler karşısında kendisini yenilemeyen ve bunun için de çağın ihtiyaçlarının

¹ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
E-posta: mkenansahin@hotmail.com

gerisinde kalan ve İslâm inanç esaslarına yöneltilen saldırılara cevap vermede yetersiz kalan bir ilim dalı olarak görülmüştür (Gazzâlî, 1997, 32; Hanefî, 1988, 127-128; Şahin, 2011, 53-54). Bu noktada, kelâm ilminin geçmişte gösterdiği başarıyı günümüze niçin taşıyamadığı merak konusudur. Ayrıca, günümüzde klasik kelâm ilminin yerini, yeni bir perspektife sahip ve insanın ameli yönünü de dikkate alan başka bir ilim dalı alabilir mi? Ya da geçmişte Allah, insan ve evren konusunda ileri sürülen tartışmalara ek olarak günümüz kelâmının yeni bir bakış açısına ve yöntem tarzına ihtiyacı var mıdır?

Bu soruların cevaplarına ulaşabilmek için öncelikle kelâm ilminin yükselme döneminin ardından, niçin duraklama dönemine girdiğinin temel nedenlerini sorgulamakta fayda vardır. Bunun içinde önce bu ilmin İslam düşüncesi içindeki yerini ve doğuşundan itibaren geçirdiği dönemleri, ilgi alanını ve metodolojisini ana hatlarıyla hatırlamakta fayda vardır.

1. Kelâm İlimi'nin Tarihsel Gelişimi

Kelâm ilminin oluşum ve gelişiminde bir dönemden ziyade birden çok dönemden söz etmek daha doğru gözükmektedir. Her ne kadar bir Eş'arî kelâmcısı olan Gazzâlî'nin felsefeyi eleştirilmesi milad olarak görülüp kelâm geleneği *mütekaddimîn* ve *müteahhirîn* şeklinde iki dönemde mütalaa edilmiş olsa da, bu ilim dalı tarihi süreçte ilgilendiği konular ve ilgi alanına giren konuları temellendirmede esas aldığı metodolojisi bakımından farklı karakteristik özelliklere sahip dönemleri geride bırakmıştır. Öyle ki kelâm ilmi, tarihi süreçte düşünce sistemlerini sadece nasların yüzeysel anlamları üzerine inşa eden Selefi düşüncenin hâkim olduğu bir dönemi yaşamıştır. Bunun ardından metodoloji olarak nasların te'vil edildiği ve bunun yanında hakikate ulaşmada bir bilgi kaynağı olarak salt aklın da gücüne inanıldığı bir sürece girilmiştir (Şahin, 2011, 46). İslâm coğrafyasının genişlemesinin ardından Arap olmayan çeşitli toplum ve milletlere mensup çok sayıda insan İslâm dinini benimsemiştir. Bu süreçte İslâm'la yeni tanışmış ve Arap diline ve belagatına henüz tam vakıf olmayan bazı yorumcuların nasları anlama ve anlamlandırma çabaları ve yine bu dönemde kimi çevrelerce nasların sadece yüzeysel anlamları doğrultusunda yorumlanabileceği ve te'vilin hiçbir şekilde mümkün olmayacağı şeklindeki anlayışlar da nasları yorumlamaktan kaynaklanan sorunları daha da karmaşık hale getirmiştir (Ceylan, 1996, 86; İbn Haldun, 1983, II-1113-1393). Bu dönemde, ilk etapta Kur'an âyetleri üzerinde yapılan ilk mütalaaalara bağlı olarak temelde iki farklı anlayış belirlemiştir. Bunlardan biri, *Selefiyye* ya da *geleneççi* anlayış tarzı olarak adlandırabileceğimiz; sadece nasların zahirini dikkate alan ve nasları yorumlamaktan kaçınan anlayıştır. Diğer ise nasları akli düşünme gücüne dayalı olarak yorumlayan eğilimlerdir. Bu süreçte kelâmcılar ulûhiyet, nübüvvet ve meâd gibi ana konularının dışında felsefi konularla da ilgilenmişler; bir anlamda kelâm ile felsefenin mezc olduğu felsefi unsurların kelâma dâhil edildiği, *felsefi dönem* olarak isimlendirilebilecek bir dönem ya da süreç yaşanmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise kelâmcılar yeni özgün eserler vermek yerine daha çok var olan bilgi birikimi ile yetinmişlerdir. Günün koşullarında tartışılan inanç sorunlarına yeni bir fikir üretmek yerine mevcut eserler nakledilerek bu eserler üzerine haşiyeler düzenlenmiştir. *Şerhler dönemi* olarak adlandırılacak bu dönemin en karakteristik özelliği de mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimlerin görüşlerini toplayan zengin muhtevalı ve sistematik şerhlerin oluşturulmasıdır (Şahin, 2011, 47).

Hicri V/XII. asırdan sonra kelâm ilminin ilgi alanı ve metodolojisinde sapmalar başlamıştır. İslâm'ın itikâdî yönünü kadîm Yunan felsefesinden korumak ve kelâm ilmini bu kültüre cevap verebilecek standarda kavuşturmak için *Aristo mantığını* kelâma dâhil etmeyle başlayan süreç, daha sonraki asırlarda farklı boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki kelâm, aslı görevini icra etmek yerine tâlî meselelerle ilgilenir hale gelmiştir. Bu süreçte kelâmcılar dinin esaslarından ziyade bu esasları temellendirmede ihtiyaç duyulan deliller üzerinde durmuşlar daha çok felsefenin de ilgilendiği bilgi ve varlık gibi meselelerin felsefi yönü üzerinde yoğunlaşmamıştır (Şahin, 2011, 49-50). Bu da beraberinde kapalılığı getirmiş ve daha sonraki süreçte ise bu eserlerin anlaşılması için şerhçilik/hâşiyecilik başlamıştır. Bu dönemin beraberinde getirdiği en önemli sorun, yeni sorunlarla organik bağını kesen ve gerçek hayattan uzaklaşan daha çok toplumda bir yansıması olmayan kavram ve tartışmalara yönelme olmuştur. İslâm toplumlarında ortaya çıkan taklid, hurafe ve batıl inançlarla mücadele de bir kenara bırakılmıştır.

Şerhler döneminde, ilk kelâmcıların, dönemlerinin fikrî tartışmalarına duyarsız kalmayarak ve dönemlerinde var olan teolojik ve felsefi akımlardan yararlanma ve onların yöntemiyle onlara cevap verme çabasına karşılık, kelâm ilminin savunmacı yönü ihmal edilmiştir. Kelâm ilminin spekülâtif tartışma yönünden ve düşünceyi savunmada ve temellendirmede dayanak olarak aldığı güçlü kanıtlardan uzaklaşmıştır. Diğer bir deyişle bu dönemde günün inanç sorunlarıyla pek fazla ilgilenilmemiştir. Daha çok geçmişin zihni tartışmaları nakledilmiştir. Bu dönemin en karakteristik özelliği de daha öncede ifade edildiği gibi akli muhakemelere ve istidlal yöntemlerine yeterince önem verilmemiş olmasıdır (Ocak, 2015, 144-145).

Son dönem kelâm ilmini etkileyen gelişmeler özellikle 19. yüzyılın sonlarında olmuştur. Batıdaki gelişmeler karşısında İslâm Dünyası'nın geri kalmışlığı İslâmî ilimlerdeki durgunlukla ilişkilendirilmiştir. Bu konuda kelâm ilminin metodolojisine eleştiriler yöneltilmiştir. Bu ilmin yenileşmesinin gereği ileri sürülmüş ve Aristo felsefesinin artık güvenilirliğini kaybettiğine inanılmış (İzmirli, 2014, 13) ve kelâm'ın dayanağı olan felsefenin son üç asırda geçerliliğini yitirdiğini ileri sürmüşlerdir (İzmirli, 1981, 59). Bir anlamda kelâm ilminin kadîm Yunan felsefesi yerine Batı felsefesi ile yakından ilgilenmesi gerektiği öne sürülmüştür. Böylelikle de XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bazı âlimler tarafından kelâm ilminin asrın sorunlarına cevap veremediği ve yeni ortaya çıkan ve İslâm'ın inanç esaslarına yönelen yıkıcı akımlara karşı suskun kaldığı yönünde eleştiriler başlamıştır. Burada üzerinde durulması ve iyi anlaşılması gereken husus bu ilmin gelişimini asıl neyin etkilediğidir.

2. Kelâm İlimi'nin Sorunsalı

Kelâm ilmi tarihsel süreç içerisinde yükselişinin ardından bir duraklama dönemi geçirmiş ve ardından da sürekli gerileyerek günümüze kadar gelebilmiştir. Tarihsel süreçte duraklama dönemine girmesinin pek çok nedeninden söz

edilebilir. Ancak kelâm ilminin önce duraklamasına ve ardından da gerilemesine neden olan temel faktörler arasında ikisi oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan biri, geçmişte bilimin öğretildiği en önemli merkezler durumunda olan mescid ve medreselerde kelâm ilminin orijininin ve işlevsel değerinden yoksun bir şekilde öğretilmesi; kelâm ilminin işlevselliğinin göz ardı edilmesidir. Diğer ise kelâm ilminin tarihî süreçte geliştirdiği özgün metodolojisinden uzaklaşması ve ilgi alanına dâhil etmesi gereken yeni sorunları yeterince dikkate almamasıdır. İmanın mahiyeti meselesi de daha kelim ilmin bir ilim dalı olarak doğuşundan itibaren önemli tartışmalardan biri olmuştur. Bu konuda görüş birliğinin sağlanmamış olması ve farklı değerlendirmelerin ortaya konulmuş olması ameli ikinci plana düşürmüştür. Geçmişten günümüze bilim sürekli gelişmiştir. Bilimin ortaya koyduğu savlar düşünce dünyasını etkilemiş ve toplumun inanışlarını ve yaşamını etkilemiştir. Bu gelişmeler karşısında kelâm ilminden beklenen ne olduğu önem taşımıştır. Biz de kelâm ilminin gelişimini etkileyen bazı faktörleri bu bağlamda değerlendirmeye çalışacağız.

2.1. Kelâm İlimi'nin İşlevselliğinin Göz Ardı Edilmesi

İslam Düşünce tarihinde medreselerin ilmin öğretilmesinde ve gelişiminde önemli bir yeri olmuştur. Ancak çoğu zaman medreselerde kelâm ilmine yeterince önem verilmemiş ve devrin en önde gelen eğitim merkezleri olan medreselerde, fikrî gelişmenin ağırlık yönünü dinî bilimlere ve bu dini bilimler içerisinde de fıkıh öğretimine kaydırılmıştır (Sarıkaya, 1997, 58; Yalıtıkaya, 1999, 463-467; Kaya, 1999, 157-162). Nitekim İslâm Dünyasına daha çok Türkler aracılığı ile konumlandırılmış ve yaygınlaştırılmış klasik öğretim kurumları olan Medreseler, ağırlıklı olarak fıkıh öğretiminin yapıldığı kuruluşlar olmuştur (Sayılı, 1985, 17). Fıkıh daha çok bir eylem, ahlâk ve bir pratik işidir. Fıkıhın yanında bu medreselerde insanlığı geleceğe taşıyacak olan Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilen kelâm ilmi gibi bilimlerin yöntemleri ile gerçekleştirilebilecek bilimsel çalışmalara da yer verilmemiştir. Hicri birinci hatta ikinci asırda İslâm bilimleri belirgin bir şekilde henüz birbirinden ayrılmamıştı. İslam düşüncesinin oluşumunun bu erken dönemlerinde fıkıh ve kelâm neredeyse iç içe olan ve birlikte anılan disiplinlerdi. Örneğin Ebû Hanife, Zeyd b. Ali ve İmam Mâtürîdî gibi âlimlerin eserleri incelendiğinde onların çok yönlü âlimler oldukları görülmektedir. Fârâbî de kelâm ilmini fıkıh ilmine kıyasla tanımlamış ve kelâm ilmi ile fıkıh arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Yine bu ilim, kelâm adıyla anılmasından önce de *Fıkhu'l-Ekber* (en büyük fıkıh) adıyla da zikredilmiş, kelâm ve fıkıh alanında bir otorite olan Ebu Hanife'nin de kelâmî konuları tartıştığı eserine *Fıkhu'l-Ekber* adı verilmiştir. Ancak tarihte, kelâmcıların nasları anlama noktasında ve bilgi üretmede nazar, istidlal ve te'vil gibi yeni yöntemlere yönelmeleri, geleneksel çizginin dışına çıkma ve dine yeni bir şey ekleme olarak görülmüş ve onların bid'atçilikle suçlanmalarına ve eleştiri hedefi olmalarına neden olmuştur. Bu bağlamda günümüzde de mezhepleri kutsal paket ilan ederek onların yanlışlarına bile dokundurmama meyilli tarihî süreçten gelen yanlış din algılarıdır (Fatiş, 2018, 61-69). Böylelikle de kelâm ve fıkıhın ayrışmaya başladığı bir dönemde fıkıh okullarının düşünce çizgisi kelâmdan çok farklı yönde gelişmiştir. Bu dönemde *Hanbelî* ve *Zahirî* çizgide hareket eden fıkıh okullarının nasların literal anlamını kabul ederek hüküm oluşturmakla, İslâm hukukunun kamu faydasını da gözeten nihai gayesini büyük ölçüde dikkate alamamışlardır. Dönemin sorunlarını akla dayalı bir yöntemle çözümlenmek yerine lafız-mana ilişkisi doğrultusunda naslardan anlam çıkarmaya çalışmışlardır. Bunun bir sonucu olarak da, her ne kadar Arap dili zengin bir kelime hazinesine sahip olsa da, o dönemin İslâm hukuku dar bir kalıp içine sıkışmaktan kurtulamamıştır (Câbirî, 1999, 140). Bu dönemde kelâmcıların usulde tercih ettikleri *cedel-diyalektik*, Ahmed İbn Hanbelî'nin çizgisini sürdüren nasların sadece literal anlamlarını kabul edip akli yorumla karşı çıkan fıkıh okulları tarafından pek hoş görülen ve meşruiyeti kabul edilen bir yöntem tarzı da olmamıştır. Nitekim Ebû Hanife o dönemde bir fakih olarak da tanınmasına karşın fikhî konularda rey'e dayalı olarak hüküm vermesi eleştirilmiştir. Ebû Hanife'nin o dönemde nazar, istidlal ve te'vili bilgi üretmede bir araç olarak kullanması, nasları anlamada zahire önem veren kimi çevrelerin eleştiri hedefi haline gelmesine yol açmış ve onun bilgi üretmede etkili yöntemler olarak usulde takip ettiği çizgi bid'at olarak görülmüştür. Buradan hareketle de bu ilmin İslâm düşüncesini içerisindeki yerini belirleyecek olursak, "kelâm ilmi kendi başına var olan bir ilim alanı olmaktan çok, diğer İslâmî ilimlerle de iç içe bir ilimdir" demek yerinde olacaktır. Özellikle fıkıh ile ilişkili bir disiplin olduğu göz ardı edilmemelidir.

İslâm kelâm geleneğinde karşılaşılan sorunları çözmeye hareket noktası olarak akli ya da nakli alma veya her ikisine dengeli bir şekilde yönelme noktasında farklı arayışlar olmuştur. Mu'tezile akla büyük önem verirken, Ehl-i Hadis ve Eş'arî âlimleri Mu'tezile'nin metodolojisine şiddetle karşı çıkmışlar ve onların başta ulûhiyet anlayışları olmak üzere birçok konuda görüşlerini eleştirerek onlara karşı reddiyeler telif etmişlerdir. Bu süreçte ünlü Selçuklu vezirlerinden Nizamü'l-Mülk döneminde, Bağdat, Musul, Merv, Nisabur, Herat, İsfahan, Basra, Amul gibi devrin önemli bilim ve kültür merkezlerinde kurulan medreselerde de, daha çok *sünnî anlayışın* Eş'arî-Şafîî kanadını temsil eden devrin ileri gelen âlimleri görevlendirilmiştir (Sübkî, 1992, IV-313). Diğer bir deyişle o dönemin en önemli ilim merkezleri olan bu müesseselerde hâkim durumda olan anlayış Eş'arîliktir. Öyle ki, Nizamiye Medreselerinde ağırlıklı olarak Kur'an ve Kur'an ilimleri, Hadis ve İlimleri, Şafîî Fıkıhı ve Eş'arî Kelâmı, Arapça ve İlimleri, Adap ve Kısımları, Riyaziyat ve Ferâiz dersleri okutulmaktaydı (Talas, 1999, 51). Bu medreselerde sadece Eş'arî kelâmın öğretilmesi günümüzde itikâdî alanda Mâtürîdî anlayışı benimsemelerine rağmen, Türkler arasında pratikte daha çok Eş'arî anlayışın niçin geliştiğini açıklar niteliktedir. Yine Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) de *Mizânü'l-Hak* adlı eserinde XVI. yüzyıla kadar felsefe derslerinin Osmanlı Medreselerinde okutulduğunu ancak bazı Şeyhülislâm'ların telkini sonucu bu dersin medrese programından kaldırıldığını ve Osmanlı Medreselerinde fikrî çöküntünün de bu dönemde başladığını ileri sürmektedir (Çelebi, 2007, 21; Uzunçarşılı, 1984, 21-67; Adıvar, 1982, 127). Kâtip Çelebi'ye göre Anadolu'nun fethi ile başlayan süreçten Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine kadar kelâm, felsefî ve şer'î ilimlerle ilgilenilmiştir. Bunun sonucu olarak da Molla Fenârî, Hocazâde, Ali Kuşçu, İbn Kemâl gibi âlimler yetişmiştir. Ancak daha sonraki süreçte bu anlayış değişmiş, akli ilimlerden uzaklaşmıştır. Şeyhülislâm tarafından felsefenin yasaklanması bilimsel ilerleme noktasında gerilemeyi getirmiştir (Çelebi, 2007, 21). Onun bu tezi her ne kadar bütün Osmanlı medreseleri için geçerliliği olan bir iddia özelliği taşımasa da (Bolay, 2005, 44-45) bu medreselerde felsefe ve kelâm gibi, akli düşünceye kapı aralayan ilimlerin yeterince önemsenmemesinin ve gerektiği gibi okutulmamasının kelâm ilminin gerilemesinde ve eski gücünü yitirmesinde bir

etken olarak görülebilir. Dolayısıyla İslâm dünyasında 12. asırdan sonra başlayan fikrî duraklamada, medreselerin rasyonel düşünmeyi ikinci plana iten ve ağırlıklı olarak naklî ilimlere eğilmesinin de payından söz edilebilir.

2.2. Özgün Metodolojisinden Uzaklaşması

Kelâm ilmi doğuşunda ve tarihî gelişim sürecinde daha çok savunmacı bir disiplin olarak varlık göstermiş ve *cedel-diyalektik* üzerine kurulu bir bilim olmuştur (Ormsby, 2001, 99). Diğer bir deyişle kelâm ilminin V. yüzyıldan sonra oluşturulan kelâm tanımlarında da belirtildiği gibi savunmacı teolojik bir yönü vardır (Gadret, 2001, 12-13). Nitekim Farâbî *İhsâ'ül-Ulûm* adlı eserinde kelâm ilminin bu savunmacı yönünü: “Başka kelâm âlimleri de vardır ki onlar kendi dinlerini şüphelerle götürmez bir şekilde doğru kabul ettiklerinden, başkalarının yanında ne yolla olursa olsun, onu muzaffer kılmak, onu güzel göstermek, onunla ilgili şüpheleri dağıtmak ve hasımlarını ondan uzaklaştırmak gerektiği kanaatini taşırlar.” (Fârâbî, 1968, 316; Şahin, 2011, 52) ifadeleriyle dile getirmiştir. Günümüzde kelâm ilmi, hicri III. yüzyılda Mu'tezilî âlimlerin ortaya koyduğu bu metodolojiden, diyalektik bir tarzı esas alan savunmacı anlayıştan oldukça uzaklaşmış gözükmektedir. Her şeyden önce kelâm ilminin savunmacı yönünü ortaya koyabilmesi için günümüz bilimsel sorunları bilmesi ve inanç esaslarına yönelen bütün saldırılardan haberdar olunması büyük önem taşımaktadır. Bir düşünceyi savunabilmek her şeyden önce o düşünceye karşı ileri sürülen negatif düşünce ve savları bilmekten geçer. Bu açıdan günümüz kelâm ilminin üzerinde durması gereken elzem konulardan birisi, halkın inancını sarsabilecek yeni fikir hareketlerinin bilinmesi ve bu akımlara karşı İslâm akidesini koruyucu tedbirler almasıdır. Nitekim XIX. yüzyılda *Aydınlanma felsefesi*, Batı'da rasyonel olmayan her şeyi bilim dışı ilan etmiş ve bunun ardından Batı toplumlarında metafiziğe olan inanç ciddi bir şekilde sarsılmıştır. Bu anlayışın bir devamı olarak, günümüzde de bir takım inkârcı ve her türlü dogmatik düşünceye karşı fikirler, Avrupa ve Amerika'da var olan dinî düşünceyi oldukça sarsmış durumdadır. Batı'da dinî düşünceye karşı yürütülen bu tarz yıkıcı faaliyetler, ilk ortaya çıktığı bölgelerle ve toplumlara da sınırlı kalmamakta; özellikle çeviri faaliyetleri ile başta İslâm toplumları olmak üzere diğer toplumlara kolayca taşınabilmektedir. Bu durum karşısında Kur'ân'da belirtilen temel inanç esaslarını, aykırı her düşünce ve fikre karşı savunma görevini üstlenmiş bir disiplin olarak klâsik kelâmın metot ve yöntemleri bu fikir hareketlerine karşı durabilecek güçte ve yeterlilikle olmak zorundadır. Bu ihtiyacın giderilmesi hususu, İslâm toplumlarında dini modern ilimlerle uzlaştırarak yorumlamaya giden İslâm'da modernizmin gerekliliğine inanan yenilikçi eğilimleri ortaya çıkarmıştır. Bu eğilimin Doğu'da ilk öncüleri olarak, Seyyid Ahmed Han (1817-1898)'in yanı sıra Cemaleddin Afgânî (1838-1897), Muhammed Abduh (1845-1905), Musa Cârullah Bigiyev (1875-1949) gibi bilginler sayılabilir (Emin, 1991, 289-311). XIX. yüzyıl Hindistan'ında, ülkenin siyasî ve kültürel açıdan Batı'nın etkisi altında olduğu kritik bir dönemde Seyyid Ahmed Han, İslâm'a yönelik misyoner tehditlerinin yanı sıra, Avrupalının İslâm'a ön yargılı yaklaşımı ve Müslümanların zihninde oluşan şüpheleri ciddi bir tehdit olarak algılamıştır. Bu inkârcı telakkilere bir cevap olarak da Kelâm İlminin yenileşmesi gerektiği çağrısını şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Önceleri olduğu gibi, bugün de yeni bir Kelâm İlmi'ne ihtiyacımız vardır. Bu Kelâmı ya modern ilmin doktrinlerini reddeder, onların temellerini sarsar, yahut da onların İslâmı uzlaştıklarını gösteririz” (Fazlur Rahman, 1996, 302).

Seyyid Ahmed Han, bu ihtiyacın karşılanması için iki aşamalı bir çözümden söz eder: Birincisi, İslâm'ı açıklamak için rasyonel ve eleştirel bir bakış açısına duyulan ihtiyaçtır. Diğeri ise bu eleştirel çerçevede içerisinde, İslâm'ın yeniden yorumlanmasıdır. Seyyid Ahmed Han'ın bu yenilikçi çizgisi daha sonraları Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgânî tarafından geliştirilerek sürdürülmüştür. Ancak Seyyid Ahmed Han, Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgânî gibi düşünürlerin Modernist ve yenilikçi bir çizgiden hareketle dini gelişen bilimin ışığında yeniden yorumlama çabaları, dinî konuları anlamada yeni bir anlayış tarzı ve bakış açısını esas alsın da bu düşünürlerin kelâmî manada bir düşünce ürettiklerini söylemek de zordur. Bu düşünürler daha çok yaşadıkları çağın önemli kelâmî-fikrî sorunlarına dikkat çekmişler ve yeni bir bakış açısına duyulan ihtiyacı dile getirmişlerdir. Onlar ortaya koydukları yenileşme hareketiyle, her ne kadar İslâm düşüncesinde bir canlanma sağlamış gözükseler de günümüz kelâmının ihtiyaç duyduğu ve çağın inanç sorunlarına çözüm üretebilecek bir metodolojiyi ve yeni bir bakış açısını da geliştirebilmiş değillerdir. Bugün, mevcut kelâm sorunlarına çözüm üretebilecek, yeni bir bakış açısına duyulan ihtiyaç her geçen gün daha da elzem hale gelmektedir. Bunun için de bir ilk adım olarak, daha önce yapılan klasik kelâm tanımlarının ışığında, yeni bir kelâm ilmi tanımı yapılarak işe başlanabilir. Bu tanım da, daha önce ortaya konulan tanımlardan farklı olarak, bir tanımın olması gereken ve tanımlananın mahiyetini belirlemede esas olan cins ve nev'ler dikkate alınarak yapılmalıdır. Nitekim tanım, bir şeyin ne olduğunu bütün yönleriyle açıklayan sözdür (Aristoteles, 1997, 106). Yeni kelâm ilmi tanımı da bir şeyin tanımında olması gereken, ortak ve ayırt edici unsurları kapsayan (Cürçânî, 1997, 37; Şahin, 2011, 54) bir tanım niteliğinde olmalıdır. Kelâm ilminin, teorik bir disiplin olma özelliğinin dışında, pratik yönünü de dikkate alacak, *efrâdını câmi ağıyarını mâni* bir kelâm tanımının ortaya konulması, bu ilmi, günümüzde daha da işlevsel hale getirebilir. Bir kelâm tanımı denemesi olarak; “*Kelâm ilmi, dönemin siyasal ve toplumsal koşullarının doğurduğu yıkıcı etkilere karşı İslâm'ın Kur'ân'da belirtilen temel inanç ve ahlâkî ilkelerini, çağın bilimsel birikimini ve kültürel düzeyini dikkate alarak uygun bir metodoloji ile savunmasını yapan insanlığa ve bilime yön verecek hususları Kur'ân'dan tespit ederek, diğer bilim alanlarını peşinden sürükleyen tarihsel ve çağdaş bir disiplindir*” şeklinde oluşturulabilir. Bu tarz bir tanım, kelâm ilmini esas kılmakta ve bu ilmin amacını, yöntemini ve konularını diğer yardımcı ilim dallarından ayırttığı gibi Kelâm ilmine her çağın sorunlarına cevap arama zorunluluğu da getirmektedir. Kelâm ilmini, inançsal sorunlarla ilgilenen bir ilim alanı olarak tanımlamasının ötesinde inanç ile doğrudan ilişkili olan inananın ameli ve yaşadığı çevre ile olan yönünü de kapsamaktadır.

Kelâm ilmi, daha önce de zikrettiğimiz gibi, ilk doğuşundan itibaren Kur'ân'ın Allah, insan, tabiat ve evren anlayışını akfî temele dayalı olarak açıklama ve savunma amacıyla ortaya çıkıp gelişme kaydeden bir ilim alanıdır. Ancak tarihsel süreç içerisinde bu amacından oldukça uzaklaştığı da görülmektedir. Buna rağmen, günümüzde kelâm ilmi, mevcut İslâmî ilimler içerisinde, İslâm dünyasının sorunlarına acil çözümler üretebilecek donanıma ve birikime sahip en şanslı

ilimler arasındadır. Diğer bir deyişle teolojik bir sistem ya da sistemler grubu olarak kelâm ilmi, günümüzde önemini ve değerini korumaktadır (Frank, 1968, II-295). Tarihsel süreç içerisinde bu ilim, yaşanan tartışmalarda edindiği tecrübe ve bilgi birikimi ile günümüz kelâm ilminin yeni bir metodoloji ve bakış açısı geliştirmesine kaynaklık edebilir.

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış olan farklı düşünceleri İslâm'ın fikir ve vicdan özgürlüğüne verdiği önemin doğal bir sonucu olarak görmekte yarar vardır. Geçmişte İtikâdî konularda beliren fırkaların görüş ve anlayışlarını içinde buldukları dönemin sosyo-kültürel ve siyâsal şartlarını göz önünde bulundurarak tahlil etmek ve tarihî bir tecrübe olarak ona değer vermek, geçmişî daha iyi anlamlandırmamıza katkıda bulunacağı gibi Kur'ân'dan hareketle onları değerlendirerek geleceğe de daha emin adımlarla yürümemize olanak da tanıyabilir. Ancak bu şekilde geçmişte daha çok dönemin siyasî ve kültürel koşullarının bir uzantısı olarak yaşanan tartışmaları, bugün tekrar canlandırmak yerine tarihin sessizliği içinde kalabilir, şeklinde anlamamak gerekir.

Tarihte gelişme kaydetmiş hemen hemen her kültür ya da düşünce akımı geçmişte var olan kültürel değerler üzerinde yükselmiştir. Nitekim İslâm kelâmcılarının, geçmişte ortaya koydukları eserlere baktığımızda, günümüzde dinî ve bilimsel tartışmalarda sorgulanan benzer konularla, onların asırlar öncesi ilgilendikleri ve çözüm noktasında önemli fikir ve düşünceler ürettikleri görülmür. Bu tartışmalardan günümüz kelâmının, eski kelâmın yerini alabilecek kapasitede ve nitelikte olmadığı gibi yararlanılmasında herhangi bir sakınca da bulunmamaktadır. Ancak bu klasik kelâm çalışmalarından daha çok faydalanmamız onların hatalarını tanımamıza ve onların düştükleri yanlışlara tekrar düşmememize bağlıdır. Bununla birlikte bu eserlerde tartışılan konular tekrar ele alınırken, o dönemin bilginlerinin konuları ele alış tarzları ve düşünceyi temellendirmede yararlandıkları farklı metodolojileri yaşadıkları dönemde etkisi altında kaldıkları düşünce sistemleri ya da felsefî çevrelerin onların düşüncelerine etkilerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Şunu da bilmek gerekir ki, günümüzde, kültürel ve bilimsel tecrübe açısından eski kelâm çalışmalarının yapıldığı dönemden çok daha ileride olmamıza rağmen, ortaya konulan çalışmalar, eski kelâmın yerini alabilecek kapasitede ve nitelikte olmadığı gibi, gelişmiş bir metodolojiye ve ilerlemiş bir bilgiye de sahip değildir. Dolayısıyla, günümüz kelâm ilmi, tarihî tecrübesinden ve zengin bilgi birikiminden yararlanarak, günümüz biliminin verilerinin de ışığında özgün metodolojisiyle ve olaylara bakış açısıyla Allah, insan ve evreni anlamaya yönelik bir eğilim olarak kendisini daha da geliştirebilir.

2.3. İnanma Hadisesi ve Boyutlarının İhmali

Ahlâkî yozlaşmanın had safhaya vardığı günümüzde yeniden değerlendirilmeye ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan önemli konulardan bir diğeri ise, *iman-amel ilişkisi*dir. Kur'ân'da imandan söz eden âyetlere baktığımızda "*iman edip salih amel işleyenler*" ibaresinin sık sık tekrarlanarak zikredildiği ve imanın hemen ardından çoğu zaman salih amel ifadesinin de yer aldığı görülmektedir (Bakara, 2/143; Maide, 5/69; En'am, 6/48):

"*İnanıp iyi işler yapanlara-bundan böyle (kötülüklerden) korunup inandıkları ve iyi işler yaptıkları, sonra (yasaklardan) korunup (onların yasaklığına) inandıkları ve yine korunup iyilik ettikleri takdirde yediklerinden ötürü bir günâh yoktur. Allah güzel davrananları sever.*" (Maide, 5/93)

"*Asra andolsun ki, insan ziyâdadır. Ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler ziyânda değildir.*" (Asr, 103/1-3)

"*İnanan ve iyi işler yapanlara nimeti bol cennetler vardır*" (Lokman, 31/8)

Kur'ân'ın doğru inancın yanı sıra, salih amele verdiği bu önem, günümüzde İslâm toplumlarında ciddi bir sorun haline gelen ahlâkî çöküntüye çözüm noktasında önemli bir dayanak olarak görülebilir. İman-amel ilişkisine yönelik kelâmî tartışmaların da tarihî bir geçmişi vardır. İman-amel ilişkisine yönelik tartışmaların ilişkilendirildiği, İslâm düşünce tarihinde ciddi bir tartışma halini alan *mürtekbül'kebir* (*büyük günâh*) meselesi, Hz. Peygamber'in vefatının ardından daha hicrî I. yüzyılda ortaya çıkmış kelâmî sayılabilecek ilk sorunlardan biridir. Dönemin siyasî hadiselerinin ortaya çıkardığı ve daha sonra da Emevîlerin siyâsi iktidarları döneminde daha karmaşık bir sorun halini alan bu mesele, tarihte İslâm toplumunun kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmış ve daha sonrada amelin imanın bir parçası olup olmadığı tartışmasına kaynaklık etmiştir. Geçmişte yapılan bu tartışmalar ışığında, iman-amel bütünlüğünü esas alan ve amele de değer verip ikinci plana atmayan bir iman anlayışına, günümüz İslâm dünyasının her zamankinden daha fazla ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bağlamda Haricîlerin ortaya attıkları ve daha sonrada Mu'tezilenin biraz yumuşatarak düşünce sisteminde esas aldığı ilkelerden biri haline getirdiği, ameli imanın bir parçası olarak gören anlayışı ve bu anlayışa karşı bir tepki olarak Mürcie'nin ortaya koyduğu ameli bütünüyle imandan ayıran ve amele ikinci dereceden önem veren amelin imandan bir cüz olmadığı düşüncesini, onların dar siyasî ve kültürel bakış açılarından arındırarak, bu tartışmalarda içine düşülen hatalar da ayıklanarak günümüzde tekrar ele alınmasında yarar vardır. Bu konuda Ebû Hanife'nin yaptığı gibi inanca bir kimsenin müminliğini ya da kâfirliğini tartışma konusu haline getirmeden (Doğan, 1992, 126) iman ile birlikte salih amel işlemenin dinen gerekliliğini vurgulayan bir anlayış tarzı istikametinde ameli ikinci plana düşürmeyen yeni bir iman anlayışı ortaya konulabilir. Bu tarz bir anlayışın Kur'ân âyetleri esas alınarak aklî ve mantikî bir düzlemde ortaya konulması, ahlâkî çöküşe bir çözüm olarak da sunulabilir. Nitekim tarihte Haricîlerin bu anlayışları siyasî düşünceleri arasında ayıklanarak pek anlaşılma fırsatı bulmamış gibidir. Haricîlerin bu konudaki görüşleri kısmen Mu'tezile'nin içinde yansımaları bulurken, Haricîliğe bir tepki olarak oluşan Mürcie'nin içinde bulunduğu dönemin siyasî koşulları içerisinde benimsediği iman-amel ayırımına ilişkin düşünceleri tarihî süreç içerisinde Ehl-i Sünnet'in genel anlayışına dönüşmüştür. Zaman içerisinde de ameli ikinci bir plana iten bir anlayışın doğmasına olanak tanımıştır. Ancak Mürcie'nin ilk temsilcilerinden sayılan ve Ehl-i Sünnet'in bu konudaki anlayışına da öncülük eden Ebû Hanife'nin iman-amel ayırımına ilişkin görüşlerini Mürcie'nin bu konudaki görüşlerinden ayırmak gerekir. Nitekim Ebû Hanife'nin bu konudaki düşünceleri de ameli ikinci plana iten ve amelden yoksun bir imanı savunur nitelikte değildir. Her ne kadar Ebû Hanife, Mürcie'de olduğu gibi imanı kalb ile tasdik olarak görse de amelin gereksizliğine dair onun bir beyanı bulunmamaktadır. Ebû Hanife, dinde asıl olanın iman olduğu görüşündedir. Diğer bir deyişle, Mürcie de olduğu gibi amelden yoksun bir iman ve din anlayışı Ebû Hanife'de söz konusu değildir.

Ebû Hanife'nin ortaya koyduğu iman tanımını ve onun bu konudaki anlayışını doğru anlamak için dönemin siyasi koşullarını da göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Nitekim onun yaşadığı çağ Haricîliğin toplumsal bir baskı unsuru haline aldığı bir dönemdir. Ebû Hanife bu dönemde iman-amel bütünlüğüne ilişkin Haricîlerin getirdiği katı tutumdan kaynaklanan psikolojik bunalıma karşı koymuş ve Haricîlerin siyasi baskı haline getirdikleri bu düşüncelerinden dolayı Müslümanların inançlarından duydukları şüpheyi ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Doğan, 1992, 121-130). Böylelikle de Ebû Hanife ortaya koyduğu düşünceleriyle, küçük bir günahattan dolayı İslâm'dan çıkma korkusunun yaşanır hale geldiği bir dönemde İslam toplumunda psikolojik bir rahatlama sağlamıştır. Dolayısıyla Ebû Hanife'yi anlamak için Haricîlerin hangi koşullarda iman-amel bütünlüğüne ilişkin düşüncelerini ortaya koyduklarını yeniden gözden geçirip, onların bu düşüncelerini, dönemin siyasi havasından arındırarak ve hatalarını da ayıklayarak tekrar ele almakta yarar gözükmektedir.

2.4. Çağımızın Bilimsel Bilgisinden Faydalanma

Günümüz kelâm ilminin göz önünde bulundurması gereken hususlardan bir diğeri ise çağımızın gelmiş olduğu bilimsel bilginin Kur'an'ın genel prensiplerinin yorumunda dikkate alınması ve inancın savunmasını yapan bir akli düşüncenin yanında, inanç esaslarını akli kanıtlar ışığında anlamlandırılan bir anlayışın geliştirilmesidir. Düşüncenin küresel bir zemine doğru kaydığı günümüz dünyasında kelâm ilminin başta Allah'ın varlığı ve sıfatları olmak üzere ilgi alanına giren metafizik konuları temellendirirken bu bilimsel bilgi birikiminin verilerinden de faydalanması yararına gözükmektedir (Çelebi, 2004, 24). Nitekim Enbiya sûresi 32. âyetin bilimin henüz gelişmediği bir dönemdeki yorumu ile günümüzde bilimsel verilerin ışığında yapılan yorumu bir değildir. Bu âyette (Enbiya, 21/32) geçen "Göğü korumuş bir tavan yaptık" ifadesi, geçmişte, cin ve şeytanların semadan haber almalarının engellenmesi şeklinde anlaşmıştır (Yazır, 2012, V-353). Ancak günümüzde bilimsel veriler, dünyayı saran bir atmosferin var olduğunu ve gözle görünmeyen gazlardan oluşan yaklaşık 10 bin km'ye varan bu şeffaf tabakanın dünyayı çepeçevre sardığını ve onu gök cisimlerinden koruduğunu ve Güneş'ten gelen zararlı ışınları da bir filtre gibi süzerek dünya hayatını koruduğunu göstermektedir (Ana Britannica, 1990, I-532-533). Dolayısıyla kelâm ilminin günümüzün bilimsel gelişmelerini yakından takip etmesi yararına gözükmektedir. Kelâm, geçmişte, özellikle felsefi düşünceyle temasa geçmesinin akabinde, filozofların tabiat ile ilgili görüşlerinden haberdar olduğu dönemde tabiata bakış açısını da ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak günümüzde fen ve sosyal bilimlerde gözlenen gelişmelere paralel olarak, kelâm ilmi de kendisini sürekli yenilemelidir. Alemin hudûsu ve kıdemi gibi kozmolojik yönü olan konuları günümüz kelâm ilmi, geçmişte olduğu gibi sadece Allah'ın varlığını temellendirmeye yönelik bir çaba olarak ortaya koymamalıdır. Diğer bir deyişle, tabiat ile ilgili konularda fikir beyan ederken ortaya koyduğu tezlerin insan için önemini de göz önünde bulundurmasında fayda vardır. Zira insan doğanın ayrılmaz bir parçası durumundadır. İnsanın kendisini doğanın dışında tasavvur etmemesi gerektiği bilinci, insanın Allah ile olan ilişkisine bir ivme kazandırabileceği gibi, insanın tabiat ile olan ilişkisine de bir denge getirebilir. Nitekim Kur'an muhatap olarak akıl ve idrak yeteneği olan insanı alır. İnsanın hem bu dünya hem de öte dünyadaki mutluluğu için gerekli olan ilkeleri ortaya koyar. Kur'an Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarından söz etmekle birlikte, esas amacı eşsiz ve benzersiz bir varlık olan Allah'ı her yönüyle insanlara tanıtmak değildir. Kur'an'da ilahî zat ve sıfatlara dair her şeyin insan ile bağlantılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu husus Allah'ın birliği, kudretini ve diğer sıfatlarını açıklayan âyetlerde de oldukça açıktır:

"Gökleri ve yeri ve bunların içine yaydığı canlıları yaratması da O'nun âyetlerinden (birliğinin ve kudretinin işâretlerinden) dir. O, dilediği zaman onları toplamağa da kadirdir."(Şûrâ, 42/29)

"Allah'dır ki sizi za'fdan yarattı, sonra zayıflığın ardından (size) bir kuvvet verdi, sonra kuvvetin ardından da zayıflık ve ihtiyarlık verdi. Allah dilediğini yaratır, O, bilendir, gücü yetendir."(Rum, 30/54)

"İnsanların bizzat kendi işledikleri (kötülükler) yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu. Belki dönerler diye, (Allâh) onlara, yaptıklarının bir kısmını tattırıyor."(Rum, 30/41)

Kur'an'da özellikle Allah-insan, Allah-evren ilişkisini söz konusu eden bu âyetlerde insan ile ilgili amaç, insanın Allah'la olan ilişkisini sürekli hatırdan tutmayı, içinde yaşadığı sosyal ve doğal çevre ile uyumlu ve barışık bir yaşam sürmektir. İnsanı Allah ile olan ilişkisini sağlam bir temele oturtmak ve onu çevresi ve doğa ile barışık hale getirmek de İslâm akidesinin temel amaçları ve görevleri arasındadır. Bu amacın günümüzde tekrar ele alınması ve gerçekleşmesi de insanlık tarihinin geleceği ve dünya barışının temelleri için de son derece önemlidir. Dünya üzerinde küresel bir barışın kapılarını aralayan bu amaç, günümüz kelâm ilminin amacı ve konusu dışında tutulmamalıdır. Dolayısıyla günümüz kelâmcılarının, bu ilmin gelişimine bir katkı amacıyla önem vermeleri gereken hususlardan biri; edinilen tarihî tecrübenin yanında, çağımızın bilimsel verilerinden de yararlanılmaları ve Kur'an'da evrenin ve insanın ontolojik yapısını konu alan âyetleri tekrar anlamlandırmalarıdır (Doğan, 2009, 310).

Kur'an'ı Kerim bir bütünlük içerisinde ele alındığında Onun sadece metafiziğe dair haberleri ihtiva eden bir Kitap olmadığı görülür. Kur'an metafiziğe dair önemli bilgiler sunmakla birlikte evrenin ve insanın ontolojik yapısına dair de önemli bilgilendirmelerde bulunmaktadır. Ancak İslâm kelâmı geçmişte olduğu gibi günümüzde de metafizik bir bilgi alanı olan ilâhî zât ve sıfatların mahiyeti üzerinde durduğu kadar somut bir varlık olan insanın ontolojik yapısı üzerinde yeterince durmamıştır. Hatta geçmiş dönemlerde, bazı kelâmcılar, insanı Allah'ın kudreti ve iradesi karşısında bütünlükle edilgen bir varlık olarak görmüştür. Bunlar, Kur'an'ın insana tanıdığı kendi fillerinin faili olma kudretini ve irade özgürlüğünü dahi kabul etmeye pek yanaşmamıştır. İnsanı bütünüyle edilgen bir varlık olarak gören bu anlayış, insanın özgürlük alanını ve ona bahşedilen üretkenliğini pek görmek istememişlerdir. Bu tarz bir anlayış, tarihsel süreç içerisinde insanı üretken olmaktan alıkoyduğu gibi Allah'ın var ettiği ve insanın yaşamı için elverişli bir hale getirdiği nesnel âlem üzerinde düşünmesine ve nesnel âlemden hareketle bilgi üretilmesine de engel olmuş gibidir. Bu tarz bir anlayış Mülk Sûresi'nin 2. âyetinde "O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı

yaratandır.” (Mülk, 67/2) şeklinde dile getirildiği gibi eylemlerinde etken olan ve en güzel amelleri işlemek için aklını kullanan, iradesi ile hareket eden bilinçli bir toplumun oluşumu yerine, eylemlerinde ve kişisel kararlarında bütünüyle edilgen ve dışarıdan yönetilen iradesiz bir varlık haline getirmiştir. Hâlbuki Kur’ân, insanları, eylemlerini gerçekleştirirken bir takım emir ve yasaklardan sorumlu tutmakla birlikte, insanlık için getirdiği saadet ve yüceliği anlatma ve açıklama gibi bir tavır da sergilemektedir. Kur’ân akıllı bir varlık olarak nitelendirdiği insanı üstün meziyetlere sahip bir varlık olarak görmektedir:

“Andolsun biz, Âdemoğullarına (güzel biçim, mizaç ve akli kabiliyetler vermek suretiyle) çok ikrâm ettik, onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (İsrâ, 17/70)

Ancak Kur’ân’da insanın, yaratılış itibarıyla varlıklar içerisinde üstün meziyetlere sahip bir varlık olarak yaratıldığından söz edilmekle birlikte insanın her yönüyle mükemmel ve kendi kendine yeten bir varlık olduğu da beyan edilmemektedir. İnsan ontolojik olarak akıl sahibi bir varlık olarak yaratılmış olmakla birlikte duygusal yönü de olan ve kimi zaman bu yönünün etkisinde kalarak da karar verebilen bir varlıktır. Bu yönüyle de insan, her ne kadar içinde yaşadığı evrende en hâkim ve en güçlü varlık konumunda olsa da, yaratılış itibarıyla zayıf yönleri de vardır. İnsan duyguları olan bir varlıktır. Onun, kendi başına aldığı kararlarında ya da ortaya koyduğu düşünce ve davranışlarında da çoğu zaman duygusal yönü ağır basabilmektedir. Dolayısıyla Allah’ın bilgisini ve sınırsız kudretini ele alan ve bunu insanla ilişkisi bakımından ortaya koyan yeni bir kelâmî bakış açısının, insanın ontolojik ve psikolojik yapısını göz önünde bulundurarak evrene ve insana bakış açısını yeniden ele alması kelâm ilminin yararına gözükmektedir.

Günümüzün dikkate alınması gereken bir diğer hastalığı da tanrıtanımsızlık değil midir? Giderek yayılan ve kelâmın ana konularından biri olan nübüvvet anlayışına yönelen eğilim deizmdir. Nübüvvet ile gerçekleşen Allah’ın beyanlarına karşı çıkmaktadır. Günümüz kelâmcısına düşen görevlerden biri fitraten insanın içinde var olan Allah inancının tek başına yeterli olmadığını temellendirilmesidir. Yüce Allah’ın gönderdiği elçileri aracılığıyla bildirdiği hayat modelini tatbik etmenin insanı sınırlandırabileceği ve her iki dünyada mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesine olanak tanıyacağı tarihi ve sosyolojik örnekler ışığında açıklanmalıdır.

Böylelikle de evrenin ve insanın ontolojik yapısını dikkate alan bir kelâm, insana kendi mahiyetini kavramada yardımcı olacağı gibi yaşamında karşılaştığı inançsal ve psikolojik sorularını çözmede önemli bir olanak sağlayacaktır. Nitekim insana manevî yaşamını düzenlemesinde ve onun Allah ile olan ilişkisini güçlü ve sağlam temellere oturtmasında nasları merkeze alarak güçlü akfî ve mantıkî kanıtlar geliştirmek kelâm ilminin var oluşunun gayelerinden biridir.

Sonuç

Kelâm ilmi geçmişte Kur’ân’da bildirilen temel inanç esaslarını, akfî ve mantıkî ilkleler doğrultusunda savunusunu yaparak ortaya çıkmış dinî bir ilimdir. Bu ilmin en özgün yanı da inanç konusu olan ilke ve değerlerin savunmasını yaparken ya da bu ilkeleri anlamlandırırken bir araç olarak akfî ve mantıkî ilkelere de yararlanmasıdır. Kelâm ilminin bir savunma sanatı olan bu yönü ve rasyonel bir çerçevede düşünce üretebilme özelliği günümüz kelâmının işlevselliği için önem arz etmektedir. Onun savunmacı bir disiplin olması ise çağın acil inançsal sorunlarıyla ilgilenmesi ve bu sorunların çözümüne yönelik olarak sürekli yeni teoriler ve argümanlar üretmesi ile ilişkilidir. Bu ilim, dinî bir disiplin olarak başta inanç esasları olmak üzere İslâm’a yöneltilen olumsuz fikirlere ve saldırılara karşı bu yükümlülüğünü yerine getirdiği sürece de bir anlam kazanabilir.

Tarihsel gelişimi süresince, İslâm’ın Kur’ân’da ifadesini bulan dinî ve ahlâkî ilkelerini korumakla ve savunmakla kendisini yükümlü kılan kelâm ilminin, günümüzde tekrar eski dönemlerdeki etkin gücüne ve işlevsel konumuna yükseltilmesi için, her şeyden önce ilgilendiği konuların içeriğini ve düşünceyi temellendirmede yararlandığı metodolojisini tartışmaya açması, gerekirse içeriğini yenileyerek yeni bir bakış açısı kazanması ve yöntem arayışına girmesi de yararına gözükmektedir. Günümüz kelâm ilminin ilgi alanını belli konularla sınırlandırmak da pek doğru gözükmemektedir. Onun ilgi alanına iman, tevhid, nübüvvet, meâd, bilgi ve bilgi kaynakları gibi evrensel konular girdiği gibi her çağa ve topluma göre değişim gösteren hür irade ve kader, ahlâk ve siyaset gibi toplumsal ve insanın amelî yönünü yakından ilgilendiren konular da dâhil edilmelidir. Kelâm ilmini klasik ve tarihsel sorunları sürekli tekrar eden bir disiplin olarak görmek yerine onu, her çağın inançsal sorunlarına yönelen ve bu sorunlara teknik çözümler üreten bir disiplin olarak görmek daha yerinde gözükmektedir. Böylelikle kelâm ilmini problemlere yaklaşımında esas aldığı metodolojiyi ve ilgilendiği konuları dikkate alarak *geleneksel* ve *modern kelâm* şeklinde bir ayrıma da gidebiliriz. *Geleneksel kelâm* daha çok İslâm’ın inanç ilkeleri ile ilgilenen ve Kur’ân ve hadislerle dinin savunusunu üstlenen bir ilim alanı görünümündedir. *Modern kelâm* ise kültür, sanat, ahlâk, bilim ve politika gibi hayatın diğer alanlarıyla da dinin ilişkisini gösterme eğilimindedir.

Bir Eş’ârî kelâmcısı olarak Gazzâlî’nin dinî endişeden dolayı felsefeye yönelttiği eleştiriler, İslâm dünyasında felsefeye duraklama ardından gerileme dönemi getirdiği gibi selefin kelâm ilmine bakışı da İslâm toplumunda kelâm ilmine karşı günümüze kadar süregelen bir şüphe ve güvensizlik yaratmıştır. Bu ilmin zikredilen güvensizlik ikliminden kurtulup halka daha yakın bir konuma gelebilmesi için günümüz kelâmcılarına büyük iş düşmektedir. Kelâm ilminin tefsir, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerde olduğu gibi halka indirgenmesi gerekir. Bu ilmin halka indirgenmesi için de kelâm ilminin meşruyetinin ve günümüz küresel sorunları çözülmede ve İslâm akidesine yönelen saldırıları bertaraf etmede sahip olduğu kapasitenin yanı sıra bu ilmin gerekliliği ve önemi de iyi ortaya konulmalıdır. Kitap sayfaları arasında kalan ve halk ile karşılaşmayan bir düşüncenin insanlığın geleceğine nasıl katkıda bulunabileceğini iyi düşünmek gerekir.

Kaynakça

- Adivar, O. (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Aristoteles. (1997). *Gökyüzü Üzerine*. (Çev. Saffet Babür). Dost Kitabevi: Ankara.
- Bolay, S. H. (2005). *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*. Akçağ Yayınları: Ankara.
- Câbirî, M. Â. (1999). *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*. (Çev. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli). Kitabevi: İstanbul.
- Ceylan, Y. (1996). "Theology and Tafsîr in The Major Works of Fakhr Al-Dîn Al-Râzî". *ISTAC*: Kuala Lumpur.
- Cürcânî, S. Ş. (1997). *et-Ta'rifat*. Daru's-Surur: Beyrut.
- Çelebi, İ. (2004). "Akidenin Kelamlaşması ve Kelamın Akideleşmesi Süreci Üzerine". *Kelam Araştırmaları Dergisi 2/1*: Ankara.
- Çelebi, K. (2007). *Mizânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ahlak*. (Çev. O. Şaik Gökyay/Süleyman Uludağ). Kabcacı Yayınevi: İstanbul.
- Doğan, İ. (1992). *Mürce ve Ebû Hanife*. Kardeş Matbaası: Samsun.
- Doğan, İ. (2009). *İmam Zeyd b. Ali*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Emin, O. (1991). "Cemaleddin Afgânî". *İslâm Düşüncesi Tarihi*, (Ed. M. M. Şerif): İstanbul.
- Emin, O. (1991). "Mısırdaki Rönesans: Muhammed Abduh ve Ekolü", *İslâm Düşüncesi Tarihi*. (Ed. M. M. Şerif): İstanbul.
- Fârâbî, E. N. (1968). *İhsâ'u'l-Ulûm*. (Nşr. Osman Emin): Kahire.
- Fatiş, E. (2018). "Mezhepleri Kutsal Paket İlan Etme Problemi". *İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler*. Berikan Yayınevi: Ankara.
- Fazlur Rahman. (1996). *İslâm*. (Çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın). Selçuk Yayınları: Ankara.
- Frank, R. M. (1968). "The Kalam, an Art of Contradiction-Making or Theological Science? Some Remarks on the Question". *Journal of the American Oriental Society 2*.
- Gadret, L. (2001). "İslâm Dini İlimleri İçinde İlm-i Kelamın Yeri Üzerinde Bazı Düşünceler". (Çev. M. Sait Yazıcıoğlu). *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi* içinde. Akçağ Yayınları: Ankara.
- Gazzâlî, E. H. (1997). *el-Münkiz Mine'd-Dalâl*. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut.
- Hanefî, H. (1988). *Mine'l-akide ile's-Sevre*: Beyrut.
- İbn Haldûn. (1983). *Mukaddime*. (Haz. Süleyman Uludağ). Dergâh Yayınları: İstanbul.
- İbn Rüşd. (1999). *Faslu'l-Makâl (Felsefe-Din İlişkisi)*. (Çev. Bekir Karlığa). İşaret Yayınları: İstanbul.
- İzzetbegoviç, A. (1994). *Doğu ve Batı Arasında İslâm*. (Çev. Salih Seban). Nehir Yayınları: İstanbul.
- İzmirli, İ. H. (1981). *Yeni İlm-i Kelâm*. Umran Yayınları: Ankara.
- İzmirli, İ. H. (2014). *Muhassalü'l-Kelâm ve'l-Hikme (Yeni Kelâm İlmine Giriş)*. Ötüken: İstanbul.
- Kaya, M. (1999). "Osmanlı Medreselerinde Felsefe-Kelâm Münasebetleri". *İslâm Düşüncesinde Yeni Arayışlar II*: İstanbul.
- Kolektif. (1990). *Ana Britannica*. Ana Yayıncılık: İstanbul.
- Ormsby, E. L. (1997). *İslâm Düşüncesinde İlahî Adalet Sorunu*. Sözcü Kitabevi: Ankara.
- Ocak, A. Y. (2015). *Türkiye Sosyal Tarihinde İslâm'ın Macerası Makaleler-İncelemeler*. Timaş: İstanbul.
- Sarıkaya, Y. (1997). *Medreseler ve Modernleşme*. Oda Kitap: İstanbul.
- Sayılı, A. (1985). *Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri*. Atatürk Kültür Merkezi: Ankara.
- Sübki, T. (1992). *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-Kübrâ*. (Nşr. Mahmud et-Tanahî-Abülfettah Muhammed el-Hulv). Daru'l-İlm: Kahire.
- Şahin, M. K. (2011). "Klasik Kelâm İlimi Tanımları". *MÜİFD I*: İstanbul.
- Talas, M. A. (1999). *Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim ve Öğretim*. (Çev. Sadık Cihan). Etüt Yayınları: Samsun.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*. İnkılap: Ankara.
- Yaltkaya, M. Ş. (1999). "Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler". *Tanzimatlı*. (Haz. Komisyon): İstanbul.
- Yazır, E. M. H. (2012). *Hak Dini Kur'an Dili*. Eser Neşriyat: İstanbul.

Summary

It is called as İlm'al-Akaid, which defends the tradition of tawheed by Islam and defends against non-religious influences and tries to develop a thought system based on revelation. While there is a simple belief system in the health of the Prophet from the second half of the 1st century, the influence of some social-political and religious events that occurred within the Islamic society itself, on the other hand, has been the result of the relationship with non-Muslim and foreign cultures. Later, some political and philosophical debates were the subject of İlm'al-Akaid. That is, h. II. As a result of the ecolishments/sects formed by the systematization of the issues caused by some conflicts that started in the second half of the century, Muslim scholars have met with the Greek philosophy and Aristotle logic because of the conditions they are in. When the Muslim thinkers/theologians who met Philosophy and Logic became aware of the contents of the traditions of different religions and beliefs, they began to understand the importance of using mind as well as transportation. This new science, which is based on explaining the principles of the belief of Islam to other beliefs and thoughts, and explaining to the different interlocutors, taking into account the dimensions of philosophy and logic, called as "Kalam" because of its adoption of mutual discussion/cedel-dialectic method. The Islamic theologians who are engaged in this science did not explain the issues that concern the faith only with religious arguments, and in addition did not neglect to benefit from the natural sciences and philosophy, content and method in time. Undoubtedly, this situation, which was carried out with good intentions in the beginning and which yielded beneficial results, was carried forward especially in the contractor. Contrary to the cautious approach and critical thinking of the first-generation opposites, philosophical evidences and theoritical, they took the philosophical evidences and the theory of religion,

irrespective of the direction of religion, and intertwined it with philosophy. In particular, al-Bakillani until the steady state of critical attitude after the Ilm al-Kalam, began to philosophize with al-Ghazali. Thus, the science of Kalam, process is followed by reading; he became philosophical by moving away from his identity. The understanding of fusioned al-Kalam with Philosophy Adududdin al-Ici, Sadaddin Taftâzânî and Seyyid Şerif Curcanî have come to the forefront with a century-old “annotations” period.

XIX. century, in the field of science, philosophy, culture, art and thought, there are serious changes in methods and research. The impact of advances in the West, in particular, has been felt in the perceptions of religion and the world. The modern understanding of science, with the effect of modern thought, has revealed a substance-centered understanding of nature and adopted an experiential/experimental method which has reduced knowledge to matter and its measurement. Thus, the dominating effect of the mind and the process of secularization have begun. This process has led to the emergence of neural networks such as positivism, rationalism and materialism in the field of thought. These radical changes experienced by the West also influenced Muslim scholars and thinkers of the time, and turned to the quest for “New Testament Kalam”, which could fight new problems.

The quest for the New Testament Kalam forced the apostles to change the method and content. Muslim thinkers, especially in geographies such as Ottoman, Egypt and India, have changed their method without any mention of the problems of classical Islamic sects. They tried to adapt the way in which Kalam gave evidence. Sayyid Ahmad Khan, Jamaledin Afgani, Mohammad Abduh and Musa Carullah Bigiyev stand out among the representatives of this school.

While explaining a subject to today's people, with the understanding of experimental/experiential science, physical, chemical, biological, aesthetic, etc. The necessity of presenting evidence was born. As can be seen from this table, theology/kalam has been interested and benefited from the scientific fields that it is close to. This situation has some disadvantages in terms of the science of kalam. In particular, in the era of philosophical issues, emphasis on philosophical issues, the weakness of the analysis of the practical direction of morality and religion, and the methodology can be shown as a number of problems. In addition to these, during the period of the New Ilm'al-Kalam period, the activities to facilitate the analysis of the words and to present their analysis to the public immediately gave rise to methodology and content problems. Apart from Abdullatif Harputî and Izmirli İsmail Hakki, the members of the New Ilm'al- Kalam tradition have preferred to reduce or not to contain information, existence and nature. Positivism, Darwinism, Materialism, Deism, etc. To be able to combat the currents, it is necessary to have an original methodology and content.

At the time, it is important to compensate for the mistakes made in the past, to dominate the powerful traditional accumulation and to benefit from it. Because the power of the past and time to meet the needs of time and ready to renew, a theologian, the reconstruction and reform efforts will be successful. In addition to these, it is important to consider the fundamental arguments for solving problems and to be open to interdisciplinary work by listening to the problems of today. In such a case, the areas of interest of modern-day science will be enlarged and areas of cooperation will be increased. There are many problems of our age and the number of things that need to be done in order to solve them is increasing. The science of Kalam should not be insensitive to the areas seen from the classical period and the present, and most importantly, it should try to solve the problems of today with the tools of today. In this regard, to acquire new perspectives will continue to be among the priorities of the science of kalam.